

JOSEF VAŠICA
Literární
památky
÷ epochy ÷
velkomoravské

863

885

VYŠEHRAD
PRAHA
2014

*Kniha vychází s laskavým přispěním
Ministerstva kultury České republiky*

Kniha vychází
v roce 80. výročí založení
nakladatelství Vyšehrad
|1934–2014|
a 130. výročí narození
Josefa Vašici
|1884–1968|

© Josef Vašica, 1966, dědicové, 2014
Preface © Zoe Hauptová, 1996
Epilogue © Vladimír Vavřínek, 2014

ISBN 978-80-7429-217-0

OBSAH

Josef Vařica (<i>Zoe Hauptová</i>)	11
Úvodem	14

I. LITERÁRNĚHISTORICKÁ STUDIE

Literární činnost slovanských apořtolů Konstantina-Cyrila a Metoděje	19
Pismo hlaholské	21
Mnich Chrabr: O písmenech	24
Staroslověnřtina jako spisovný jazyk velkomoravřký	30
Překlad evangeliáře	32
Dvě předmluvy Konstantina-Cyrila k slovanskému překladu evangelia	35
Překlad ostatních knih biblických	39
Apořtol	39
Žaltář	39
Starý zákon	40
Liturgické dílo slovanských apořtolů	43
Sinajřký zlomek meřní liturgie	43
Slovanská liturgie sv. Petra	47
Kyjevřské a Vídeňřské listy	51
Zpovědní řád velkomoravřký	57
Frizinské památky	60
Konstantina-Cyrila Řeč o přenesení ostatků přeslavného Klimenta neboli Legenda chersonřská	63
Právní odkaz cyrilometoděřský	72
Metoděřjův překlad nomokánonu	72
Metoděřjova adhortace k soudcům-kniřatům	78
Velkomoravřký původ Zakona sudného ljudem	81
Staroslověňřský penitenciál Zapovědi světych Отъць	89

Velkomoravská škola literární	93
Staroslověnské legendy o sv. Konstantinu-Cyrilu a Metoději	95
Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje (<i>Vladimír Vavřínek</i>)	98
Několik poznámek k Chvalořeči o sv. Cyrilu a Metoději	109

II. VELKOMORAVSKÉ TEXTY V ČESKÉM PŘEKladU

Sv. Konstantina-Cyrila Předmluva k slovanskému překladu evangeliáře	137
Sv. Konstantina-Cyrila Předzpěv k slovanskému překladu čtveroevangelia	140
Z mešní liturgie byzantského obřadu podle Sinajských zlomků	145
Ukázky textů z Kyjevských listů	147
Hymny na svátek Cyrila Filosofova, učitele slovanského národa	151
Písnový kánon o sv. mučedníku Dimitrijovi	160
Zpovědní řád Euchologia Sinajského	165
Frizinské památky	175
Řeč na přenesení ostatků sv. Klimenta neboli Legenda chersonská	180
Právní památky	191
A/ Zakon sudnyj ljudem	191
B/ Adhortace Metodějova k velkomoravským knížatům-soudcům	213
C/ Staroslověnsky penitenciál	218
Život sv. Konstantina-Cyrila	227
Život sv. Metoděje	277
Sv. Klimenta Ochridského Chvalořeč o svatém Cyrilu	303
Chvalořeč o svatém Cyrilu a Metoději	308
Cyrlometodějské otázky ve vědeckém díle Josefa Vašici (<i>Vladimír Vavřínek</i>)	333
Seznam literatury	341
Seznam zkratk	350
Jmenný rejstřík	351
Věcný rejstřík	360

Úvodem

Literární památky období velkomoravského zahrnuté v této knize byly původně sepsány nejstarším spisovným jazykem slovanským, takzvanou staroslověninou. Z malých počátků, překladu evangelních perikop a nejpotřebnějších liturgických textů, s nimiž přišli slovanští apoštolové na Moravu, vyrostla zde ohromná překladová literatura, jež postupně dospěla až k přetlumočení celé bible a všech bohoslužebných pomůcek i k obsáhlým výborům ze spisů církevněprávních a patristických. Po vypuzení žáků Metodějových z Moravy dostal se pak tento soubor textů k Slovanům jižním a východním, kde dal podnět ke vzniku bohatého krajově rozlišeného písemnictví církevněslovanského, udržujícího se v církevní praxi až do nynější doby. I tyto cyrilometodějské překlady mají nemalou cenu literární. Jako význačný jejich rys možno označit uvědomělou snahu dávat přednost smyslu před doslovností. Tuto zásadu hájil Konstantin-Cyryl zvláštním traktátem, který se nám zachoval jen v chatrném zlomku. Vedle usilovné činnosti překladatelské vyvíjí se však na Moravě také hojná původní tvorba literární, a o tu především šlo v této edici: shromáždit vjedno pokud možno všechny tyto originální texty vzniklé na Velké Moravě v jazyku staroslověnském a zpřístupnit je českým překladem. Je to celek žánrově kupodivu dosti bohatě odstíněný, v němž neposlední místo mají skladby básnické. Dílo slovanských apoštolů by nebylo dosáhlo této šíře a pronikavosti, kdyby nebylo našlo nadšené pomocníky v řadách jejich učedníků, ať to byli jejich krajané, kteří s nimi přišli z Cařihradu, nebo rodilí Moravané. V nemalé míře

bylo to osobní kouzlo geniálního Konstantina, které je získalo pro tuto spolupráci. Svědčí o tom dojemné vzpomínky naň v hymnech jeho svátečního officia.

Cyrilometodějský odkaz literární zahrnuje v sobě též významnou skupinu textů církevněprávních, které tvoří zároveň nejstarší skupinu juridických památek slovanských. Kromě zkráceného překladu Scholastikova nomokánonu, který pořídil Metoděj, a který ovšem nemohl být zařazen do této sbírky, ač má nemalý význam pro dějiny české právní terminologie, patří sem především takzvaný Zakon sudnyj ljudem (soudní zákoník týkající se laiků), vůbec nejstarší právní památka slovanská, dřív mylně pokládaná za bulharskou, a pak řeč Metodějova k soudcům-knižatům a současný velkomoravský penitenciál. Pro české právní dějiny nejdůležitější je Zakon sudnyj ljudem. Přestože většina jeho statí je přeložena z řecké Eklogy, přece tři z nich jsou samostatně koncipovány a na mnoha místech je v slovanském znění trestní nález řecké předlohy pozměněn a zmírněn, takže je tu hojnost nového právně historického materiálu. Překlad Zakona sudného a komentář k němu připojený prohlédl a na některé nedostatky mě upozornil pan JUDr. Vladimír Procházka, začež mu vzdávám vroucí díky.

V PRAZE, V DUBNU 1965

JOSEF VAŠICA

Literární činnost slovanských apoštolů Konstantina-Cyrila a Metoděje

Bohaté nálezy archeologické za posledních let v okolí Velehradu a v Mikulčicích i jinde obrátily pozornost všech, kdo se zajímají o naši kulturní minulost, k těmto drahocenným pozůstatkům vyspělé vzdělanosti našich předků z období Velké Moravy. Této vysoké úrovni materiální kultury, která takto pozvolna vyvstává z podzemí a sutin úsilím celé generace badatelů, odpovídá stejně skvělá produkce literární, podníčená v moravské říši slovanskými apoštolů a těsně svázána s potřebami a zvláštnostmi doby a místa.

Oba bratři, Konstantin-Cyril a Metoděj, synové soluňského drun-garia Lva, kteří byli posláni na Moravu byzantským císařem Michael-em III. na žádost Rostislava a Svatopluka a ostatních knížat, aby do-vršili výuku křesťanskou v této zemi, již obrácené na víru Kristovu, hlav-ně sestavením vhodné příručky církevněprávní, měli již za sebou pohnutou a úctyhodnou minulost. Starší z nich, Metoděj, asi po deset let spravoval jako kníže jednu slovanskou provincii říše byzantské, pak se vzdal světské kariéry a odešel do kláštera na svazích malo-sijského Olympu, a tam se věnoval cele modlitbě, studiu a výchově svých mladých přátel slovanských, z nichž někteří ho později provázeli na Moravu. Konstantin – teprve krátce před smrtí přijal mnišské jméno Cyril – vyrůstal v ovzduší císařského dvora v Byzanci a měl v kancléři Theoktistovi mocného ochránce, který se jej marně pokoušel získat pro dvorskou službu. Po předběžných studiích jazykových, kde ho zaujal hlavně básník Homér, po kursu filosofie, které nějaký čas učil na vysoké

škole, zakotvil v teologii a našel svého mistra v Řehoři Naziánském, k jehož poctě složil básnické enkomion zachované v slovanském překladě v jeho životopise. Záhy se stalo, že tento plachý učenec, který se osvědčil v disputaci proti obrazoboreckému patriarchovi Janu VII. Gramatikovi, byl pověřen diplomatickým posláním k Arabům a Chazarům, jež měl získat pro křesťanskou víru. Tato učená hádání, známá jen ve zkráceném podání z Konstantinova slovanského životopisu, nejsou jeho jedinými spisy řeckými. Je tu ještě celý soubor spisů věnovaných nalezení ostatků svatého Klimenta, k němuž dal podnět za svého pobytu v Chersonu. Tato činnost Konstantina, rodilého Slovana, jako autora v jazyku řeckém, dokazuje mimo jiné nejen účast Slovanů v literárním životě byzantském, ale též jistý vliv byzantské vzdělanosti na vynikající osobnosti slovanského středověku.¹

Zdá se pravděpodobné, že slovanští apoštolé pomýšleli na zavedení slovanského jazyka do liturgie mezi svými soukmenovci v byzantské říši a že k tomu činili přípravy sestrojením písma a překladem liturgických knih, ale nedostali k tomu pověření ze strany vládní. Proto když se jednalo u dvora o prosbě moravských knížat, Konstantin, ač unaven a nemocen, projevil ochotu vzít na sebe požadovaný úkol, mají-li Moravané knihy ve svém jazyku, jinak že se obává, aby nebyl viněn z hereze. Císař se vymlouvá, že ani jeho děd, ani otec, ani mnozí jiní o tom nic nevědí, a vyzval ho k modlitbě v té věci. Konstantin s Metodějem a s jinými, kteří byli stejného smýšlení jako oni, jali se modlit, a tu Bůh zjevil Konstantinovi slovanské knihy, tj. dostalo se mu vnuknutí od Boha pro zavedení slovanského jazyka do liturgie. Proto v listě císaře Michaela knížeti Rostislavovi, který mu doručili poslové po svém návratu, velebí se tyto knihy psané novým tvárným písmem jako dar od Boha větší a vzácnější než všechno zlato a stříbro a drahé kamení.

Písmo hlaholské

Písmo, které sestrojil Konstantin pro své slovanské krajany z okolí Soluně, mluvící starobulharským makedonským nářečím, byla takzvaná hlaholice. Touto novou abecedou mělo být též zdůrazněno, že Slované jsou národ samostatný, nezávislý na Řecích a Latinících. Je to podivuhodné dílo přesně podávající v své hlaholské grafice všechny fonetické zvláštnosti slovanské řeči s jejími palatálami, nasálami a oběma polohláskami. Při jejím sestavování byl Konstantin ovlivněn jednak slovanštinou, jednak řečtinou. Znal fonologický systém řecký a jemu odpovídající systém řeckého písma; k hláskoslovné soustavě slovanského písma však musel teprve vytvořit odpovídající soustavu písma.² Do jakých jemností byl tento systém slovanského písma propracován, svědčí mimo jiné složité zásady, jimiž se Konstantin řídil při užívání trojího hlaholského písmene *i*, zřetelně ještě rozlišovaného v Kyjevských listech, jediné velkomoravské památce psané touto nejstarší hlaholicí.³ Tato nejstarší hlaholice se vyznačuje jistou „tvárnou vznešeností“, není psána do dvou linek, nýbrž písemné znaky o nestejně výšce jsou zavěšovány na jedinou horní linii, z níž visí volně „jako hrozny“. Tento způsob vázání písmen na hořejší linii je podle Oldřicha Menharta „velmi starého, neevropského původu“.⁴ Tato hlaholice Konstantinova, vzbuzující právem obdiv moderních lingvistů-fonetiků, vznikla z prvků řecké kurzivy a některých písem orientálních, zvláště hebrejskosamariťánských a koptských. Konstantin-Cyřil také vytvořil touto hlaholskou abecedou novou soustavu číselnou, nezávislou na řecké. Ponechal jen

základní osnovu řecké číselné soustavy: 1 – 10 – 100 ($a - i - r$), ostatní písmena nabyla číselnou platnost podle pořadí v abecedě. Cyrilská číselná soustava se zase úplně přizpůsobila řecké. V době velkomoravské bylo veškeré písemnictví slovanské, pěstěné slovanskými apoštoly a jejich učedníky, psáno touto hlaholicí. Teprve po vypuzení slovanských kněží z Moravy (886), když většina z nich našla nové působiště v říši bulharské, vzniklo tam nové písmo slovanské, tzv. cyrilice.

Bylo to v jádře písmo řecké, doplněné pro fonémy ryze slovanské nově vytvořenými znaky většinou zjednodušením a příslušnou úpravou písmen hlaholských. V tomto novém prostředí v sousedství Byzance, kde si Slované již zvykli užívat řeckého písma k příležitostným záznamům, zvláště když se stal knížetem Polohek Symeon (893–927), nedala se hlaholice dlouho udržet. Ještě téhož roku, co Symeon nastoupil na trůn, nebo roku následujícího, byla tam oficiálně zavedena cyrilice. V sídle knížecím v Prěslavi byl biskupem jeden z moravských žáků Metodějových, Konstantin Bulharský, který tuto změnu slovanské abecedy v cyrilici připravil a sám i s příslušníky své literární školy jí v liturgických i světských knihách důsledně užíval. Na první pohled nebylo možno takovou slovanskou knihu od řecké ani rozeznat. To bylo jejich pýchou a přispělo nemálo k rychlému rozšíření cyrilice po všech krajích jižních a východních Slovanů užívajících byzantské liturgie slovanské. Cyrilice se stala také základem běžného civilního písma u Bulharů, Srbů a Rusů, ba do nedávné doby i u románských Rumunů.

Jedna část bývalých spolupracovníků Metodějových s Klimentem, pozdějším biskupem Velickým, a s Naumem v čele zůstala věrna hlaholici, a třebaš byla vyhoštěna na okraji bulharské říše až k hranicím Albánie, vytvořila v okolí Ochridu vynikající středisko literární, kde i po smrti obou zakladatelů víc než po jedno století se užívalo starobylého písma hlaholského, jak svědčí kodexy psané v Makedonii, jako evangeliář Assemanův, Sinajský žaltář a Euchologium Sinajské.⁵ Nebyl to však jen rozdíl v písmě. Proti přěslavské literární skupině, která se nejen v písmě odklonila od cyrilometodějské tradice, ale zasazovala se také o revizi textu těchto nejstarších památek podle řeckého originálu,

snažíc se o jeho doslovnost mnohdy i na úkor smyslu, uchovávají texty psané v Makedonii, a to i v době, kdy už se tam stala cyrilice abecedou normální, jako cyrilské Dobromirovo evangelium nebo Ochridský Apoštol,⁶ archaické zvláštnosti cyrilometodějského jazyka, a odtud se tyto starobylé památky dostávaly i do sousedních zemí.

Zde v Ochridě vznikl také za bojů o hlaholici v době cara Symeona jeden z nejzajímavějších spisků starého slovanského písemnictví. Je to obrana slovanského písma od mnicha Chrabra. Tímto „chrabrým“ mnichem byl nejspíš druh Klimentův Naum. Třebaže spisek nevznikl na Velké Moravě, měl ji autor na mysli, když jej psal, jak svědčí v závěru jeho vzpomínka na její knížata.⁷

Mnich Chrabr O písmenech

Slované dřív, pokud byli pohany, neměli písma, ale počítali a věštili črtami a zářezy. Když pak byli pokřtěni, snažili se psát slovanskou řeč římskými a řeckými písmeny bez dodatečné úpravy. Ale kterak je možno dobře psát řeckými písmeny *bogъ* nebo *životъ* nebo *dzělo* nebo *crьkovъ* nebo *čajanie* nebo *širota* nebo *štedroty* nebo *jadъ* nebo *odu* nebo *junostъ*.

Potom však Bůh milující lidi, který všechno řídí a nenechává lidské pokolení bez vzdělání, nýbrž přivádí všechny k poznání a spáse, slitoval se nad národem slovanským a poslal mu svatého Konstantina Filosofa, řečeného Cyrila, muže spravedlivého a opravdového, a ten jim vytvořil třicet osm písmen, jednak podle soustavy řeckých písmen, jednak podle slovanské řeči. Začal prvním písmenem podle řečtiny: Oni totiž *alfou* a on *azem*. Písmenem *a* se začalo obojí písmo. A jako Řekové tak učinili, aby napodobili židovská písmena, tak on řecká. Židé totiž mají jako první písmeno *alef*, což se vykládá takto: ti, kteří vyučují, když se k nim přivede dítě, řeknou mu: „Uč se,“ což jest *alef*. A to napodobili Řekové a řekli: *alfa*. Tak se přizpůsobil termín židovského výkladu řeckému jazyku, že se praví dítěti místo „uč se“ „hledej“, neboť *alfa* znamená v řeckém jazyku: „hledej“. Tím se řídil i svatý Cyril a učinil prvním písmenem *azъ*. Poněvadž však je *azъ* prvním písmenem a je dáno od Boha slovanskému národu k otevření úst, aby rozuměli ti, kdo

†₁ Ɔ₂ Ɔ₃ Ɔ₄ Ɔ₅

Λ₁ Б В₂ Γ₃ Δ₄

a – azb b – buky v – vědi g – glagolb d – dobro

Ɔ₆ Ɔ₇ Ɔ₈ Ɔ₉ Ɔ₁₀

Є₅ Ж С₆ З₇ İ₁₀

e, je – jestb ž – živěte dz – dzělo z – zemlja i – iže

Ɔ₂₀ Ɔ₃₀ Ɔ₄₀ Ɔ₅₀ Ɔ₆₀

H₈ Ɔ K₂₀ Λ₃₀ M₄₀

ı j (ǵ, dʹ) – děrv k – kako l – ljudje m – myslite

Ɔ₇₀ Ɔ₈₀ Ɔ₉₀ Ɔ₁₀₀ Ɔ₂₀₀

N₅₀ O₆₀ П₈₀ ρ₁₀₀ C₂₀₀

n – našb o – onb p – pokojb r – rьci s – slovo

300 400 500 600 700

300 400 500 600 800

t - tvrdo u - ukъ f - fertъ ch - chěrъ o - otъ

(500) 900 1000 (400)

9 900 90 400

f - pe (fita) c - ci č - črěvъ š - ša y - yžica

ь - jer tvrdé y - jery ь - jer měkké ja, ě - jat' ju

ь - jer tvrdé y - jery ь - jer měkké ja, ě - jat' ju

60 700

ksi q - qesъ jq - jqsъ e, je - (j)esъ psi

se učí písmu, vyslovuje se velikým rozevřením úst, kdežto jiná písmena se vyslovují a pronášejí malým otevřením úst.

Toto jsou slovanská písmena a takto se mají psát a vyslovovat:

a b v g d e ž dz z i i ě (đ) k l m n o p r s t y u ch o (ot)
k (št) c č š ь ь ě ju j o q e th (f) ch (pavoukovité).

(Jak se mají psát a vyslovovat, ukazuje nákras O. Menharta. Hlaholice je tu podle Kyjevských listů a pod ní cyrilice podle Ostromirova evangelia (1056–1057). U jednotlivých písmen je označena jejich číselná hodnota. V hlaholici chybí znak pro 800: vyjadřoval se písmenem *k (št)*, které se však v Kyjevských listech nevyskytuje. Písmena cyrilská *ksi* a *psi* jsou případná pro úplnost.)

Někteří ovšem namítají: proč vytvořit třicet osm písmen? Vždyť se může psát i menším počtem, jako píší Řekové dvaceti čtyřmi? Ti však nevědí přesně, kolika píší Řekové. Mají sice čtyřiadvacet písmen, ale ta jim k psaní nestačí. Proto si k nim přidali jedenáct dvojhlásek a tři číselné znaky pro šest, devadesát a devět set, takže dohromady jich jest třicet osm písmen.

Jiní opět praví: Nač jsou slovanská písmena? Ani Bůh jich nestvořil, ani andělé, ani nejsou od prvopočátku jako židovská, řecká a římská, jež jsou od počátku a jsou přijata Bohem. Jiní zase se domnívají, že Bůh sám vytvořil písmena – a ubožáci nejsou si vědomi toho, co mluví – a že Bůh přikázal, aby jen v třech jazycích bylo Písmo, jak je psáno v evangeliu: *I byla destička napsána židovsky a římsky a řecky*. Slovansky však tu není.

Co těmto lidem odpovíme anebo co řekneme takovýmto pošetilcům? Nuže řekneme jim ze svatých knih, jak jsme se naučili, že všechno je od Boha konáno postupně, nikoli najednou. Neboť Bůh nestvořil napřed jazyk židovský ani římský ani řecký, nýbrž jazyk syrský, kterým mluvil též Adam, a od Adama do potopy a od potopy až do té chvíle, kdy Bůh rozdělil jazyky při stavění věže, jak je psáno: Když zmateny byly jazyky... A jako jazyky, tak byly rozděleny mezi národy i mravy a obyčeje a zřízení a zákona a nauky: Egyptanům připadla geometrie, Peršanům a Chaldeům a Asyřanům astrologie, kouzelnictví, lékařství, čarování a všechna věda lidská. Židům pak svaté knihy, v nichž je psáno,

kterak Bůh stvořil nebe a zemi a vše, co na ní jest, i člověka a všechno po pořádku, jakož je psáno. Helénům pak připadla gramatika, rétorika a filosofie.

Před tím však Helénové neměli písma pro svůj jazyk, nýbrž psali svou řeč písmeny foinickými. Tak tomu bylo mnoho let, až konečně přišel Palamédes, a ten počal od *alfy* a *béty* a vynalezl Helénům toliko šestnáct písmen. Kadmos Milétský jim pak přidal tři písmena ($\theta \phi \chi$). A tak psali po mnoho let devatenácti písmeny. Potom Simonides vynašel a přidal dvě písmena ($\eta \omega$) a Epicharmos tlumočník vynalezl tři písmena ($\zeta \xi \psi$). I sebralo se jich čtyřiaadvacet. Po mnohých pak létech gramatik Dionysios vynalezl šest dvojhlásek, pak někdo jiný pět a jiný tři číselné znaky. A tak mnozí za mnoho let dali stěží dohromady třicet osm písmen. Potom pak po uplynutí mnoha let na rozkaz Boží našlo se sedmdesát mužů, kteří pořídili překlad (Starého zákona) z židovského jazyka na řecký. Ale pokud jde o slovanské knihy, jediný svatý Konstantin řečený Cyril i písmena pro ně vytvořil i knihy přeložil v několika málo letech, kdežto u nich mnozí po mnoho let, sedm jich písmo upravovalo a sedmdesát překlad. Proto slovanská písmena jsou posvátnější a úctyhodnější, neboť svatý muž je vytvořil, kdežto řecká Helénové pohané.

A řekne-li kdo, že jich nevytvořil dobře, protože se ještě upravují, odpovíme jim: řecká rovněž mnohokrát upravovali Akvilas a Symmachos a potom mnozí jiní. Je jistě mnohem snadnější později přetvářet než poprvé vytvořit.

Otážeš-li se tedy řeckých literátů a řekneš: Kdo vám vytvořil písmena nebo přeložil knihy nebo v které době? – tu málokdo z nich to ví. Otážeš-li se však slovanských spisovatelů: Kdo vám vytvořil písmena nebo knihy přeložil? tu všichni to vědí a odpovídající řeknou: Svatý Konstantin Filosof řečený Cyril, ten nám i písmena vytvořil i knihy přeložil, a jeho bratr Metoděj. Neboť jsou ještě živi ti, kteří je viděli. A otážeš-li se, v které době, i to vědí a řeknou, že v době Michaela, císaře řeckého, a Borise, knížete bulharského, a Rastice, knížete moravského,

a Kocela, knížete Blatenského Hradu, v letech od stvoření světa šest tisíc tři sta šedesát tři.

Jsou také jiné odpovědi, jež povíme jinde, nyní není k tomu příhodná doba. Takovou vzdělanost, bratři, dal Slovanům Bůh. Jemu budiž sláva a čest a moc a klanění nyní i vždycky i neskončené věky. Amen.⁸

Chrabrova obrana slovanského písma vedle poučení působila také mocně na probuzení národního vědomí u Slovanů. Jazykové a liturgické dílo soluňských bratří bylo pro ně zdrojem mocné mravní síly. Slované se jím octli na stejné úrovni s předními kulturními národy. Vědomí, že to byli světci, od nichž přijali písmo a knihy, povznášelo je i nad samé Řeky. Ohlas této oprávněné hrdosti ozývá se později také na české půdě, Balbínem počínaje, z obran české řeči.

Staroslověnština jako spisovný jazyk velkomoravský

Řeč Moravanů se jen velmi nepatrně lišila od slovanské řeči v kraji soluňském, který byl rodištěm slovanských apoštolů. Proto také písmo hlaholské, které bylo prvotně sestaveno pro tento starobulharský makedonský dialekt, potřebovalo jen malé úpravy v novém pračeském prostředí, kde později vyrostl spisovný jazyk český a slovenský. Tato úprava se týkala střidnic za praslovanské palatály *k'g'*, jež v soluňsko-makedonském dialektě zněly *šf'* a *žd'*, kdežto na Moravě *c* a *dz*. Dokladem toho jsou Kyjevské listy, jediná památka velkomoravská s původní hlaholskou grafikou, kde tato změna je důsledně provedena.

Soluňští bratři nepřišli na Moravu, jak bylo vhodně řečeno, do kulturní prázdnoty.⁹ Moravané přijali křesťanství již před víc než půlstoletím a pozvolna se vytvořila také příslušná náboženská terminologie pod vlivem západním, zejména starohornoněmeckým, jehož stopa se zachovala až podnes např. v modlitbě Otčenáše ve výrazu „vezdejší“ (... chléb náš vezdejší...).¹⁰ Jazyk starých Moravanů, zachovávající tradiční výrazové prostředky, byl tedy již jako orgán soudobého života a snažení jazykem kulturním, ale teprve příchodem Konstantina a Metoděje a jejich živým slovem, jakož i jejich bohatou činností literární, původní i překladovou, dostalo se mu mocného popudu k vyššímu rozmachu. Není tedy sporu o tom, že tento soluňskomakedonský dialekt starobulharského jazyka, kterým mluvili a psali slovanští apoštolové, a který bychom mohli nazvat také prastaroslovanským, sehrál na Moravě roli vzorného literárního jazyka a stal se normou literárního

jazyka pračeského vysokého stylu. Přitom však lze pozorovat, že tento cyrilometodějský spisovný jazyk byl ovlivňován místním moravským jazykem a vyvolával v něm jisté změny zejména lexikální a frazeologické, ale jen v těch případech, kde šlo o to, aby se do něho nevloudily prvky neorganické, nesystémové, které by byly těžko srozumitelné v místním pračeském prostředí. A poněvadž se to děje důsledně, zdá se to nasvědčovat tomu, že se tento vývoj staroslověnského jazyka na Moravě nedál zcela živelně, ale že spíše probíhal za vědomého vědeckého řízení velehradského literárního střediska.¹¹

Tento prvotní spisovný jazyk, kterým psali Konstantin-Cyryl a Metoděj a jejich moravská literární škola, nazývá se v pramenech blízkých jejich době „slověnským“. Podle toho se mu u nás počalo od dob Pastrnkových říkat „staroslověnský“. A tento výraz poněkud nezvyklý a uměle zkonstruovaný zobecněl jako technický termín pro nejstarší období církevněslovanského písemnictví, asi až do konce 11. století. Staroslověnština, která se stala v pozdějším vývoji jedním z takzvaných jazyků mrtvých, bez nichž, jak praví Léon Bloy, nemožno žít, byla dlouho orgánem nejstarší literární tvorby slovanské, nástrojem mistrně ovládaným zvláště v rukou Konstantina-Cyryla, jehož třeba mít za vlastního tvůrce a inspirátora slovesného díla, spojeného se jménem obou bratří.

Jedním ze znaků staroslověnštiny byla plná fonetická platnost polohlásek neboli tzv. jerů. To mělo za následek, že staroslověnština neměla zavřených slabik. A poněvadž platí zásada, že se libozvučnost řeči zvyšuje úměrně s procentem otevřených slabik, patřilo staroslověnštině co do eufonie přední místo mezi evropskými jazyky, hned vedle italštiny.¹² Její hudebnost byla ještě stupňována pohyblivostí přízvuku a střídavou intonací dlouhých slabik. V pozdějším vývoji, jenž se projevuje zřetelně již v 10. věku, podléhaly jery ve všech slovanských řečech jistým změnám: buď zanikaly, zvláště na konci slov, nebo splývaly oba v jedno nebo byly nahrazovány plnými hláskami. Tyto měnlivé osudy polohlásek, v nichž se ohrázel vliv jednotlivých lokálních nářečí, a pak střídnice za nosové hlásky, charakterizují další etapy vývoje církevní slovanštiny, dělicí se podle těchto znaků na různé redakce podle těchto místních nářečí.

Překlad evangeliáře

Literární odkaz cyrilometodějský je nesmírně bohatý a rozmanitý. Podat stručný výklad o něm není úkol snadný. Nejenže se nezachoval žádný autograf těchto památek, i nejstarší pergamenové rukopisy s těmito texty jsou vzdáleny od svých archetypů sto až sto padesát let a prošly filtrem několika kopií. Jiné jejich spisy nás došly v značně pozdních opisech a s mnohými poruchami. Jen zřídka kdy nesou jméno autorovo a mnohdy i toto výslovné označení je pochybné. Přes velké úsilí mnoha generací od dob Josefa Dobrovského,¹³ který položil základ pro vědecký výzkum těchto otázek, mnoho jich zůstává ještě nedořešeno. Není proto divu, že při tomto stavu věcí nechci víc než podat jakýsi souhrn verosimilií, přehled víceméně pravděpodobných výsledků z rozsáhlé odborné literatury.

Literatura cyrilometodějská se začíná překladem evangelií, který přinesli slovanští apoštolové již s sebou z Cařihradu na Moravu. Byl to prvotně jen výbor evangelních čtení, tzv. *aprkos*, neboli evangeliář, sbírka evangelních perikop ku předčítání při bohoslužbě. Teprve později byl tento výbor na Moravě doplněn překladem ostatních, kompletorních částí na úplné čtveroevangelium (*tetrum*).^{13a} Obojí tento typ překladu evangelního, aprkosní i tetraevangelní, se zachoval v mnoha rukopisech, z nichž nejstarší pocházejí z konce 10. nebo 11. století. Nejdůležitější z nich: dva evangeliáře, vatikánský kodex Assemanův, psaný hlaholicí, a cyrilský Savvina kniha, a dvě tetraevangelia hlaholská, Zografské i Mariinské, byly zpřístupněny vzornými edicemi, takže je

tu možnost všestranného studia.¹⁴ Toto studium se bralo dvojím směrem. Jednak byly tyto evangelní texty zkoumány po stránce jazykové a materiál odtud čerpaný poskytl základ pro mluvnicki staroslověnskou, jednak byl věnován zájem otázkám textověkritickým. Srovnáváním těchto textů navzájem a s jejich řeckou předlohou hledělo se proniknout až k prvotní povaze evangelního překladu, jakou se vyznačoval v době cyrilometodějské. Výsledky tohoto téměř stoletého úsilí jsou pozoruhodné, ale daleko ještě nejsou definitivní.

V letech 1935 a 1936 vydal Josef Vajs po několikaleté přípravě celé staroslověnské tetraevangelium ve čtyřech svazcích s textem rekonstruovaným, tj. uvedeným přibližně do té podoby, v jaké vyšel z dílny obou slovanských bratří.¹⁵ Paralelní text řecký, rovněž rekonstruovaný pro epochu cyrilometodějskou, a obsáhlý materiál textověkritický činí z této edice základ pro další průzkum těchto subtilních otázek. Vajs vychází při své rekonstrukci prvotního znění evangelního textu staroslověnského z památek aprakosních, představujících časově starší jeho podobu, především z rukopisu Assemanova, ale je si vědom toho, že i ten třeba přijímat s jistými výhradami, neboť někdy se původnější čtení zachovala v tetraevangeliích. Za bezpečné kritérium prvotního znění pokládá starší necařhradské, předsyrské řecké varianty obrážející se v slovanském překladě. Vcelku dává za pravdu J. Dobrovskému, že cyrilometodějský překlad evangelií měl za řeckou předlohu recenzi cařhradskou, tzv. Lukianovu, ale s tím dodatkem, že tam, kde se od ní odchyluje, přiklání se k textům „západním“ (*western*), tj. předsyrským a palestinským. Podle Vajse byl tudíž řeckou předlohou prvotního cyrilometodějského evangelia nějaký kodex „smíšený“ neboli kompromisní, tj. „cařhradský, s hojnými variantami západními a palestinskými, řidčeji alexandrijskými“.

Ale též v samém slovanském textu evangelním se nacházejí jisté známky starobylosti, ukazující na cyrilometodějský původ toho nebo onoho textu. Jsou to jednak slova přejatá z řečtiny, jako *адъ*, *аерь*, *акридъ*, *власфимиа*, *ипокритъ* apod., jež byla později při nové úpravě textu v Bulharsku nahrazována slovanskými (*тъмноє*, *въздучь*, *прогъ*, *чхула*, *лицемѣрь*), a jednak takzvané panonismy, tj. slova původu

starohornoněmeckého, jež pronikla do jazyka moravských a panonských Slovanů vlivem západních franských misionářů již před příchodem soluňských bratří a byla jimi převzata i do bohoslužebných textů, jako *popъ, postъ, oltarъ, neprijaznъ* („ďábel“).

Nové obzory v bádání o cyrilometodějském překladu evangelním otevřely dvě studie Karla Horálka: a) „Význam Savviny knihy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia“ (1948); b) „Evangeliáře a čtvero-evangelia. Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia“ (1954). Proti J. Vajsovi, který doporučoval spíše metodu tří textů, a v přibrání většího počtu rukopisů viděl nebezpečí zmatku, Horálek pojal do svých úvah text všech edicemi dostupných evangeliářů a tetraevangelií v časovém rozpětí čtyř staletí. Aby se vyhnul úskalí zmatků, stanovil si jako spolehlivější kritéria původnosti celkové vývojové tendence, opírající se o předběžnou charakteristiku původního překladu neboli o jeho předběžnou rekonstrukci, jejímž základem je společné jádro nejstarších rukopisů. Podle Horálka vyznačoval se překlad Konstantinův vysokou úrovní překladatelské techniky, vyplývající jednak z výborné znalosti obou jazyků, řeckého i slovanského, jednak z neobyčejné promyšlenosti práce a ze stylistické obratnosti. Proto se nerozpakuje připomenout jeho ocenění střízlivým jinak Alexandrem Brücknerem,¹⁶ který v něm viděl nejznamenitější filologické dílo 9. století, předčící gótský překlad Ulfilův. Jak ukázal Horálek ve své monografii o Sávově evangeliáři, zachoval se nám v tomto torzu, jemuž chybí počátek i konec (Savvina kniha, vydaná V. Ščepkinem 1903), na mnohých místech původní text ve znění jinde nedoloženém, právě s těmi jemnými volnostmi, které jsou příznačné pro Konstantinovo umění překladatelské a stavějí jeho dílo tak vysoko. Materiál Horálkův se dá ještě doplnit několika příklady volných překladů, které se nacházejí porůznu v citátech z evangelia v textech velkomoravských (srov. *Slavia* 26, 117–118).

Dvě předmluvy Konstantina-Cyrila k slovanskému překladu evangelia

I

Konstantin-Cyryl napsal původně v řeckém jazyku traktát, v němž vyložil zásady, jimiž se řídil při překladu evangeliáře do slovanštiny. Měla to být zároveň jeho obhajoba. Ze slovanského překladu tohoto traktátu se nám zachoval jen nepatrný zlomek, jeden pergamenový list, potrháný a zmačkaný, na němž ani jeden řádek není celý. Je to takzvaný Hil'ferdingův makedonský cyrilský list. E. F. Karskij¹⁷ jej klade v své paleografii do 11. století. Jazykově se však zdá být o něco mladší. Naposled byl otištěn v *Textech* M. Weingarta a J. Kurze (2. vyd. 1949, 108–110 podle vydání G. A. Il'jinského z roku 1906) s poznámkou, že podle prvního vydavatele I. I. Sreznevského obsahuje tento zlomek „výťah z předmluvy Jana Exarchy z jeho překladu ‚Bogoslovija‘ Jana z Damašku.“ Ve skutečnosti je poměr obrácený: Jan Exarcha ve svém prologu k překladu Bohoslovíí uvádí jen dva úryvky z Konstantinova traktátu, aniž ho arci jmenuje, přitom způsob, jakým cituje místo a překládání z řečtiny, svědčí o tom, že mu ušel jeho hlubší smysl. Nicméně text Jana Exarchy¹⁸ může posloužit při rekonstrukci původního znění, jak ukázal zdařilý pokus A. Vaillanta (*Revue des études slaves* 1948, 2–20), který nejen text Hil'ferdingova zlomku z velké části doplnil a přeložil, ale podal též k němu obsáhlý komentář, poskytující čtenáři možnost proniknout k jádru Konstantinovy myšlenky. Nevíme ovšem, co předcházelo na ztracených listech tohoto traktátu, nebo čím se končil.

Zachovaný úryvek svědčí o tom, že snaha o srozumitelnost, o správné vystižení smyslu, byla pro Konstantina při překládání evangelia věc zásadní a uvědomělá. Jeho pracovní metoda byla stále srovnávat smysl řeckého slova se slovanským, zkoumat jejich rezonanci i ve sféře citové a estetické. To ovšem předpokládalo u Konstantina i jeho spolupracovníků nejen povrchní, ale dokonalou znalost slovanské řeči, aby mohli posoudit hodnotu slovanského ekvivalentu po všech těchto stránkách. Ty skvělé volné překlady v nejstarším cyrilometodějském překladu evangelním nejsou věcí nahodilou, ale je to výsledek jejich promyšlené kritické zásady, kterou tato kusá předmluva vysvětluje a hájí.

Příklady jsou čerpány skoro vesměs z textů evangeliáře a jen výjimečně z částí kompletorních. Je patrné, že stať byla psána pro evangeliář ještě před zhotovením tetra. Dovolává se pro ospravedlnění vlastních zásad překladatelských dřívějších překladů, a to i kacírských. Zvláště má na mysli syrský překlad nestoriánů a cituje o tom list sv. Cyrila Alexandrijského Eulogiovi, že se nemůže vše, co praví kacíři, zamítat jako špatné. Znal tedy dobře dějiny evangelních překladů z řečtiny do různých jazyků. Co se týče jeho slovanského překladu, chtěl jej podat co nejvěrněji, slovo za slovem, nic neubírat ani nic nepřidávat, ale takovou doslovnost nebylo možno vždy zachovat pro rozdílnost řeči a jejich způsobů vyjadřovacích. Zmiňuje-li se také o tom, že nelze vždy zachovat v překladě u podstatných jmen mužský a ženský rod, věc celkem bezvýznamnou pro smysl, měl přitom na mysli hlubší, alegorický nebo symbolický jejich význam na jistých místech biblických, jako Mt 7,25–27: řec. *hoi potamoi*, slov. *řeky*, řeky valící se na dům vystavěný na skále nebo na písku, se vykládají o démonech napadajících člověka, nebo Mt 2,9: řec. *astér*, slov. *zvězda*, kterou spatřili mágové na východě, může také značit anděla (*phaenomen lucidum*). Hlavní věcí je vystihnout správný smysl, což podpírá výroky sv. Pavla a sv. Dionysia Areopagity. Tato šíře rozhledu i příklady, které volí pro ilustraci svého výkladu, že nelze vždy překládat doslovně, což vše ušlo Janu Exarchovi, dosvědčují jak filologický důmysl Konstantinův, tak i jeho hlubokou znalost interpretačních zásad teologických.

Na Moravě došlo brzy k doplnění evangeliáře na úplné čtveroevangelium za spolupráce učedníků slovanských apoštolů. Byl to jistý mezník v duchovním životě národa, první etapa ve snaze o překlad celé bible. Konstantin-Cyrl oslavil tento čin památnou básní, tzv. Proglasem.

Proglas neboli předzpěv ke čtyřem evangeliím objevil roku 1858 A. F. Hilferding v jednom pergamenovém rukopise srbském ze 14. století. Tam i v jiných rukopisech je označen sv. Konstantin-Cyrl jako autor této veršované skladby. Zprvu byl Proglas přetiskován jako próza, až teprve r. 1908 Jordan Ivanov a po něm jiní zdůraznili jeho rytmickou povahu. Zachoval se ve čtyřech opisech, z nichž nejstarší je Chilandarský z 13. století, další dva, Chludovův a Pečský, ze 14. a čtvrtý, Trojický, neúplný, až z 16. století. Nejlepší vydání s rozбором jazykovým a věcným podává Rajko Nahtigal (*RAZI*, 2, 1943, 79–111). Otázka autora zdá se mu ještě neřešitelnou: nedá prý se to dokázat, ale není vyloučeno, že Proglas je od samého Konstantina-Cyrla, a když ne od něho, pak od některého jeho nebo Metodějova žáka (93). A vskutku byl od mnohých, nejnověji od A. Vaillanta (*RÉS* 33, 1956, 24–25), označen za autora Proglasu jeden z předních učedníků slovanských apoštolů, Konstantin Bulharský, později biskup přeslavský, od něhož nepochybně pochází podobná skladba básnická, tzv. Abecední modlitba, složená týmž veršem jako Proglas. Nechybí však zastánci autorství Konstantina-Cyrla. Názor ten hájí E. Georgiev (*Dve proizvedenija na sv. Cirila*, Sofia 1938) a s ním souhlasí J. Vajs (*SL* 1940, 558–657) a F. Grivec (*AAV* 17, 1941, 272–275). Zvláště Roman Jakobson od počátku svých studií o staroslovanském verši poukazoval na jedinečný význam této básnické skladby Konstantina-Cyrla v dějinách středověké kultury (srov. jeho knihu *Moudrost starých Čechů*, New York 1943, 14–18; „St. Constantin’s Prologue to the Gospels“, *St. Vladimir’s Quarterly*, 1954, 19–23, s anglickým překladem Proglasu; „The Slavic Response to Byzantine Poetry“, XIIe Congrès international des études byzantines, VIII, Belgrade – Ochrid 1961, 264). V této naposled uvedené studii praví výslovně, že Proglas je svými záměry, ideami, slovníkem,

frazeologií a svou obrazovostí spojen s dílem Konstantinovým, jak je vědecky dokázáno, že není žádného důvodu brát jeho autorství v pochybnost. Náš soubor velkomoravských památek poskytuje možnost sledovat tuto spojitost Proglasu s životem jeho autora a s jeho myšlenkami, vyslovenými buď v rozepřích, nebo modlitbách.¹⁹ Jakožto živé slovo tohoto svěťce a významného dějinného činitele má Proglas nenahraditelnou cenu. Rysy Konstantina-Cyrila známé odjinud vystupují zřetelně i z tohoto jeho básnického díla. Je to mohutná šíře jeho ducha, vroucí patos slova, záliba v obrazném podávání nadpřirozených pravd, pro niž byl zván „loutnou podobenství“, a vůbec jemný smysl pro stylovou krásu.

V žádné literatuře té doby a ještě dlouho po ní nenacházíme podobného vášnivého apelu k národu, aby dbal o knihy ve své řeči. V Proglasu vedle evangelií děje se též zmínka o Apoštolu a o Prorocích. Z toho je vidět, že tehdy byl již také pořízen slovanský lekcionář z ostatních mimoevangelních knih Nového zákona, tzv. Apoštol, a výbor čtení starozákonních čili tzv. *parimejnik*. Ke kodifikaci celého překladu biblického došlo až v posledních letech života Metodějova.

Proglas je psán dvanáctislabičným veršem s céсурou (přerývkou) po páté nebo řídčeji po sedmé, zcela výjimečně i po šesté slabice. Jde tu o pouhý sylabismus, který jen počítá slabiky a neohlíží se na přízvuk a kvantitu slov. Zato jsou verše proniknuty hojnými prvky eufonickými, z nichž vedle aliterace nápadně vystupuje zvlášť patetická anafora, s důrazem opakující totéž slovo na počátku několika veršů za sebou. Ve všem tom se Konstantin řídil, sám autor mnoha řeckých skladeb, řeckými vzory.

Překlad ostatních knih biblických

APOŠTOL

Ostatní knihy Nového zákona kromě evangelií bývají zahrnovány pod společným názvem Apoštol. I tento Apoštol byl přeložen na Moravě Cyrilem a Metodějem, napřed jen v podobě zkrácené jako výbor perikop čili tzv. Praxapoštol, a později, snad ještě v období velkomoravském, byl doplněn překladem ostatních částí. Ale žádný z jeho zachovaných textů se nerovná stářím kodexům evangelním. Z pozdější doby známe více rukopisů Apoštola obou typů: lekcionáře čili Praxapoštola i úplného Apoštola, ale do 15. století jsou celkem vzácné. Několik nejstarších je zpřístupněno edicemi. Je to arci jen nepatrná část bohatého rukopisného materiálu. Pokud můžeme srovnávací analýzou proniknout k jeho prvotní podobě cyrilometodějské – učinil to v jednom ze svých posledních děl Vatroslav Jagić²⁰ –, musíme přiznat, že i překlad Apoštola se vyznamenává stejnou formální dokonalostí jako překlad evangelní a že v něm lze pozorovat téhož ducha volnosti, která se neváže otrocky na řecký text.

ŽALTÁŘ

Mezi nejstarší překlady cyrilometodějské patří také žaltář, jehož bylo nezbytně potřeba k recitaci církevních hodinek. Slovanská legenda (ŽK 15) se výslovně zmiňuje o tom, že Konstantin-Cyryl, když přišel

na Moravu, učil své žáky jitřním i ostatním hodinkám, nešporám a kompletáři. Tento prvotní překlad se nám nejvěrněji zachoval v jednom hlaholském rukopise z 11. století v knihovně kláštera sv. Kateřiny na hoře Sinaj a byl již dvakrát vydán: L. Geitlerem r. 1883 v Záhřebu a S. Severjanovem 1922 v Petrohradě. Později v Bulharsku byl tento cyrilometodějský text opatřen komentářem jednak Theodorétovým, jednak Pseudo-Athanasiovým neboli anonymním, a opisoval se v této složitější podobě, takže v 11. a 12. století převládají v církevněslovanském písemnictví tyto komentované žaltáře nad prostými. Oba tyto typy komentovaného žaltářního textu byly rovněž nově vydány: Theodorétův z ruského Čudovského žaltáře V. Pogorělovem (1910) a Pseudo-Athanasiovův ve velkolepé edici žaltáře Boloňského V. Jagićem (1907). Charvátskohlaholské žaltáře popsal a přetiskl J. Vajs: *Psalterium palaeoslovenicum croatico-glagoliticum* (Praha 1916). Vajs se také pokusil řešit otázku, které recenze byla řecká předloha staroslověnského překladu žaltáře (BZS 8, 1939–46, 55–88), a dospěl k závěru, že to byla byzantská recenze lukianovská. K tomu však dodatečně zjistil J. Laurenčík („Nelukianovská čtení v Sinajském žaltáři“, *Slovanské studie* 1948, 66–83), že v tomto nejstarším překladě je řada míst obsahujících čtení nelukianovská. K tomuto novému kritickému materiálu se bude muset přihlížet při konečném hodnocení staroslověnského žaltáře. Žaltář byl jistě při časté recitaci ovládnán z paměti duchovními osobami a měl pro množství svých stylových prostředků, jimiž mohl působit na soustředěnost myšlenky a zesílení emfatičnosti a expresivnosti v řeči, nemalý vliv na vývin velkomoravského spisovného jazyka.²¹

STARÝ ZÁKON

Panuje-li o překladu Nového zákona a žaltáře v kruzích odborníků celkem shoda, představuje otázka překladu ostatních knih Starého zákona značnou nesnáz. Obyčejně se cituje v té souvislosti zpráva slovanské legendy Metodějovy (ŽM 15). Někteří (Iv. Jevsejev, Iv. Ohijenko) berou slova legendy doslovně a tvrdí, že Metoděj skutečně ke konci

svého života za spolupráce dvou kněží tychografů („skoropisců“) přeložil celý Starý zákon kromě knih Makabejských v osmi měsících. Jiní vykládají zprávu legendy v ten smysl, že Metoděj tehdy přeložil jen výbor ze starozákonních čtení pro účely bohoslužebné čili tzv. parimejnik, jehož text zachovaný v mnoha rukopisech – nejstarší jsou Grigorovičův z 12.–13. století a Lobkovův z let 1294–1320, oba bulharské redakce – má opravdu v svém jazyku známky cyrilometodějského původu.²² Parimejnik jako bohoslužebná kniha se udržel v církevní praxi do 14. a místy i do 15. a 16. století. Když však mezitím jeho biblická čtení, hlavně z Geneze, byla pojata do triodia, do minejí a trebniku, vyšel postupně z užívání, a jako nepotřebná bohoslužebná kniha nebyl vůbec tištěn.

Jeden z hlavních důvodů, proč se zamítá legendární zpráva o úplném překladu Starého zákona Metodějem, je ten, že se nezachoval ani jeden jeho opis. Fakt ten vystupuje zvláště nápadně v historii ruské bible Gennadiovy. Novgorodský arcibiskup Gennadij v boji proti herezi judaistické (*jerest' židovstvjuščich*), jež se opírala ve svém učení o Starý zákon, chtěl mít po ruce celý církevněslovanský text starozákonní a dal jej hledat všude po klášteřích na Rusi a na Balkáně, ale bez výsledku. Nezbyvalo, než aby se sám chopil díla a našel si vhodné pomocníky. Mezi nimi byl i jeden dominikán jménem Venjamin, znalý též řeckého jazyka. Gennadijova Bible,^{22a} první úplná bible církevněslovanská, byla dohotovena r. 1499, tedy víc než sto let po vzniku staročeského biblického svodu, v době, kdy v Čechách, nehledě ke čtyřiceti rukopisům, vyšly již dva biblické prvotisky. Přitom ještě celá řada starozákonních knih v této bibli Gennadijově byla úplně nebo zčásti přeložena z latiny.

Poněvadž se Metodějův úplný překlad Starého zákona nikde nenašel, neplyne z toho ještě, že nikdy neexistoval.²³ Přitom nebyla dostatečně zhodnocena jedna významná okolnost, svědčící o vysoké technické úrovni rukopisné dílny na Moravě, že při této kodifikaci starozákonního překladu bylo použito dvěma kněžími „skoropisci“ hlaholské tachygrafie (srov. *Slavjanska filologija*, sv. II, 1963, Sofija, str. 74). Na Moravě sotva byl čas pořídít za hrozícího pronásledování, zvláště po smrti Metodějově, více opisů, ale jsou jisté důvody, které se zdají

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Abasgové (Abchazané) 252, 273
 Abiron 286, 297
 Abraham 67, 153, 240, 243, 244, 262,
 266, 278, 279, 311, 315
 Abramovič, D. J. 257
 Adalvin, arcib. solnohradský 295
 Adam 27, 59, 61, 154, 238, 239, 260,
 265, 308
 Agara (Hagara) 262
 Agaréni (Saracéni) 232, 233, 245, 246,
 262, 304, 306, 313
 Agathon, papež 279, 289
 Aitzetmüller, R. 123
 Ajnalov, D. V. 188
 Akvilas (Aquilas, Akylas) 28, 239, 266
 Akvilea (Aquileia) 273
 Alanové 273
 Albánie 22
 Alexandr, jméno dubu 247, 267
 Amastris, město v Paflagonii 160, 164
 Amerumnes, kalif 235, 263
 Anastasius, bibliotékař římský 64, 70,
 77, 100, 187, 189, 255, 258, 259,
 261, 264, 275
 Anatolios, patriarcha cařihradský 279,
 289
 Andreev, M. 207
 Andreeva, V. 126
 Andronik sv. 56, 284, 293, 295, 314
 Angelar sv., učedník slovanských apoštolů
 158, 301
 Angelov, D. 130, 133, 134, 164
 Antonij sv. 113, 310
 Arabové 20, 99, 252, 262, 263, 273
 Arius 279
 Arméni 252, 273
 Arranz, M. 123, 126, 132
 Áron 163, 278, 311
 Arsenij sv. 113, 255, 310
 Arsenius, biskup římský 258, 275
 Asyřané 27
 Athanasius sv. 79, 104, 289, 290, 302
 Athos 49, 69, 78, 124
 Augustin sv. 251
 Auxentius sv. 158
 Avaři 164, 252
 Azovské jezero 237, 265
 Balbín, B. 29
 Bardas, byzantský vladař 249, 259, 263,
 364
 Barišić, Fr. 164
 Basil I., byzantský císař 106, 259, 297
 Basilus Veliký sv. 46, 112, 260, 302
 Baumstark, A. 54, 56, 126
 Beda sv. 89

- Begunov, J. K. 133
 Bechyňová, V. 120, 133
 Beljajev, J. D. 118
 Benátky 99, 251
 Benedik, M. 127
 Beneševič, V. N. 73, 76, 128, 129, 132
 Berčić, Iv. 110, 134, 270
 Bernhard, L. 187
 Bidlo, J. 298
 Blagoev, N. 88
 Bláhová, E. 130, 216
 Blatenský Hrad – Mosapurch 120
 Bloy, L. 31
 Bobčev, S. S. 203, 207
 Bodjanskij, O. M. 96, 109, 110
 Bonifác sv. 267, 297
 Boris a Gleb sv. 257
 Boris, car bulharský 28, 82, 83, 270, 294
 Boronovskij, E. 128
 Bořivoj 94, 105
 Boyer, P. 268
 Boyle, L. 276
 Brückner, A. 34, 51, 97, 121, 267, 270, 300
 Budilovič, A. S. 118
 Butler, F. 128
 Byzanc 104

 Capaldo, M. 268
 Cařihrad 230, 248
 Cibulka, J. 120, 126, 274, 275, 301
 Codrington, H. W. 49, 50, 124, 125
 Cyril sv., patriarcha alexandrijský 36, 137, 159, 289
 Cyrus Alexandrijský 280

 Čaadajev, P. J. 13
 Čiževskij, Dm. 50, 216, 296
 Črnčić, Iv. 130

 Damas, papež 279, 289
 Danailov, G. T. 203, 207, 212
 Daniel 67, 68
 Dathan 286, 297
 David 232
 Devos, R. 96, 264
 Diels, P. 132
 Dimitrij (Demetrios) Soluňský sv. 93, 96, 160–164, 206, 261, 287, 299
 Dimitrij Rostovský sv. 164
 Dionysius Areopagita sv. 36, 138, 259, 275
 Dionysios Gramatik 28
 Dionysius Thrácký 120
 Dmitrijevskij, A. 68
 Dmitрь 46
 Dobrev, I. 122, 130
 Dobrovský, J. 32, 33, 118, 120, 123
 Dominik, biskup poslaný na Moravu 300
 Dostál, A. 79, 80, 119, 120, 200, 204, 217, 272
 Dölger, F. 202
 Dubenskij, D. 85
 Dujčev, Iv. 118, 267–273, 298
 Dunkov, D. 123
 Dunlop, D. M. 263
 Durr, V. 295
 Dvorník, Fr. 97, 258, 261–268, 272–274, 276, 290, 298
 Džonov, B. 126
 Džurova, A. 119

 Eckhardtová, T. 119
 Egbert z Yorku, arcibiskup 89
 Egypt'ané 27, 252, 273
 Eirené, manž. Konstantina 263
 Eleutherius 275
 Eliáš 279
 Eliseus 279
 Ellwangen ve Švábsku 294, 295

- Enos 278
 Enoch 278
 Epifanius 79
 Epicharmos 28
 Erasmus 301
 Eulogius 36, 137
 Euthymij, patriarcha trnovský 44, 49
 Eutychiu 279, 289

 Felicita sv. 54, 147
 Filotheos (Filofej), patriarcha cařihradský 44
 Florian, J. 12
 Florinskij, T. 88
 Follieri, E. 273
 Formosus, biskup portský, pak papež 254, 275
 Fortunatov, F. F. 51
 Fotios, patriarcha cařihradský 230, 259, 264, 268, 270, 271
 Franko, Iv. 64, 66
 Frček, J. 44, 46, 91, 119, 132, 146, 149, 222, 224, 225, 271, 276
 Freherus, M. 200
 Freshfield, E. H. 200, 203
 Friedrich, J. 64, 264
 Ful (Phul), Fulsko 247, 267, 304, 306
 Funk, F. X. 129

 Ganev, V. 82, 199–212
 Gatto, Lo E. 118
 Gauderich, biskup z Velletri 64, 70, 187, 254, 264, 274, 275
 Gebauer, J. 301
 Gedeon 161, 309
 Geitler, L. 40, 43, 123
 Gennadij, arcibiskup novgorodský 41, 122
 Georgiev, E. 37, 144
 Georgios, biskup chersonský 181
 Gerhardt, D. 123, 264

 Gerov, B. 118
 Ghyen, Van den 263
 Gilferding, A. F. 35, 37, 118
 Ginis, D. 202
 Ginzel, J. A. 97
 Glabazňa, E. 12
 Gogol, N. V. 13
 Golubinskij, J. 69, 225, 258, 301
 Gorazd sv. 90, 94, 103, 158, 288, 300, 301
 Gorskij, A. V. 63, 66, 97, 133, 267
 Gošev, Iv. 109–114, 117, 270, 299
 Gótové-Róaové (Varjagové) 252, 264, 273
 Goussen, H. 49, 124
 Granstrem, J. E. 259
 Grafenauer, I. 126
 Graptos, T. 70
 Gratián, císař 56
 Grivec, Fr. 37, 59–62, 79, 97, 110–120, 126, 127, 129, 130, 133, 164, 178, 179, 187, 206, 257–269, 271–276, 289, 290–302
 Grot, J. K. 118
 Gruda, A. 11
 Grumel, V. 202
 Gruzínci 273

 Haderka, K. 129, 131, 200
 Hadrián II., papež 51, 56, 74, 103, 105, 114, 252, 254, 273–275, 282, 291–294, 313
 Hájek, V., z Libočan 203
 Halabala, M. 267
 Halkin, F. 260
 Hamm, J. 125, 127
 Hanka, V. 97, 125, 267, 295
 Hannig, Ch. 128, 187, 188
 Hanno, biskup frizinský 294, 295
 Hansaens, J. M. 44, 123
 Hauptová, Z. 120, 127, 133, 143, 179

- Havránek, B. 263
 Helénové 28, 247
 Hermanrik (-rich), biskup panovský 294, 295
 Hilarion sv., překladatel Petrovy liturgie do gruzínštiny 50
 Hil'ferdin viz Gil'ferding
 Hnězdno 296
 Hoffer, L. A., v. Sultsunthala 119
 Homér 230, 259
 Honigmann, E. 128
 Honorius, papež 280, 289
 Horálek, K. 34, 121, 133, 299
 Hrubý, V. 301
 Hube, R. D. 131
 Hunové 273
- Chaldeové 27
 Chaloupecký, V. 94, 134
 Chazaři 20, 61, 99, 101, 102, 156, 235, 252, 263, 264, 267, 281, 304, 306, 313
 Cherson na Krymu 20, 102, 181, 184, 185–188, 236, 247, 264, 267, 268
 Chrabr, mnich 23, 24–29, 190, 266, 273
- Iberové 252
 Ibas 289
 Ignatios, patriarcha cařihradský 260
 Il'inskij, G. A. 35
 Ilyrik 48, 77, 296
 Isačenko, A. V. 61, 120, 126, 127, 178, 179
 Ivanov, J. 37, 132
 Ivanova-Mavrodinova, V. 119, 134
 Иванъ 46
 Izák 67, 315
- Jagić, V. 39, 40, 58, 111, 118–121, 124, 132, 133
 Jakobson, R. 37, 47, 52, 70, 71, 125, 132–150, 264, 268
- Jakub (Jákob) 67, 238, 243, 244, 278, 315
 JanVIII., papež 51, 74, 95, 103–105, 273, 293–295, 297
 Jan z Damašku sv. 35, 262
 Jan, evangelista 140
 Jan Exarcha Bulharský 35, 36, 122, 139, 299
 Jan VII. Gramatik, patriarcha cařihradský 20, 99, 131, 260, 261, 306
 Jan Křtitel sv. 48, 279
 Jan Scholastikos, patriarcha cařihradský 72–74, 76, 77, 299
 Jan Zlatoustý sv. 45, 46, 79, 112, 139, 148, 149, 307
 Jeroným sv. 251
 Jeruzalém 240–242
 Jesse 241
 Jevsejev, Iv. 40
 Jireček, K. 11, 118
 Jób 228, 239, 278, 309
 Josef Egyptský 111, 278
 Jozue 161, 278, 309
 Jugie, M. 130
 Justinián I., císař 204, 289
 Justinián II. 188
- Kadlec, K. 202
 Kadmos Milétský 28
 Kaich 94
 Kalajdovič, K. 121
 Karel III. Tlustý 300
 Karinskij, A. E. 126
 Karskij, E. F. 35, 121
 Kaspijská Brána (Portae Caspiae) 237, 265
 Kefa aram. 59
 Kerč 186, 265
 Kiprian, metropolita ruský 44
 Kiselkov, V. 133
 Kleidion, klášter 260

- Kliment Římský, papež, sv. 20, 54, 63, 64, 66, 67, 69–71, 147, 148, 181–189, 254, 256, 257, 264, 265, 272, 275, 283, 307, 314
- Kliment Ochridský (Velický), biskup, sv. 22, 59, 61–63, 79, 93–95, 114, 116, 178–180, 237, 261, 302, 303
- Kocel, kníže panonský 29, 98, 105, 120, 251, 272, 273, 283, 284, 292, 295, 314
- Kombol, M. 130
- Koneski, B. 119, 133
- Konstantin-Cyryl sv. 14, 15, 19, 20, 28, 30, 31, 35, 36, 37, 39, 43, 53, 55, 58, 61, 63, 69, 88, 93, 95, 98–100, 109, 116, 137, 140, 144, 151, 157, 159, 187, 189, 191, 199, 201, 281, 291, 308
- Konstantin Bulharský, biskup 22, 37, 94, 116, 117, 157, 270
- Konstantin I., císař 279
- Konstantin IV. Pogonatus 289
- Konstantin V. Kopronymos 81, 263
- Kop, Fr. 129
- Kopitar, B. 79, 127
- Kos, M. 293
- Koschmieder, E. 52, 125
- Kostić, D. 158, 302
- Kostrenčić, M. 130
- Kozma Presbyter 296
- Kožucharov, S. 133
- Krakovsko (Malopolsko) 295
- Kronsteiner, O. 123
- Krylov, N. P. 43
- Krym 100, 264, 265, 267, 273
- Křížková, H. 225
- Kuev, K. M. 119
- Kul'bakin, St. 79, 119, 130
- Kurent, M. 130
- Kurz, J. 35, 44, 119–121, 125–127, 147, 179, 262, 301
- Kузьм(a) 46
- Kyas, V. 122
- Lamanskij, Vl. I. 267
- Lantfried, biskup brixenský 295
- Laurenčík, J. 40, 123
- Lavrovskij, P. A. 118
- Lavrov, P. A. 63, 67, 97, 109–115, 128, 132, 158, 260, 261, 266, 268, 269, 270, 273, 288–291, 298, 301, 306
- Lehr-Spłaviński, T. 296
- Leontij sv. 184
- Lettenbauer, W. 129
- Leunclavius 203, 204, 209, 211
- Lev I. Veliký, papež, sv. 289
- Lev III. Isaurský, císař byzantský 56, 81, 306
- Lev VI. Moudrý, císař byzantský 208
- Lev, otec slovanských apoštolů 227, 258, 308
- Lev Matematik 230, 259
- Lipšic, J. E. 202
- Lisicyn, M. 128
- Ljuj 162–262
- Ludvík Němec 271, 294, 295, 300
- Lukáš, evangelista 140
- Evov, A. S. 121
- Macedonius 279, 289, 300
- Madaři 273
- Machek, V. 224
- Makarius Antiochijský 280
- Małecki, M. 118
- Mamún, kalif 262
- Mandelštam, O. 13
- Marcián, císař 289
- Marek, evangelista 140, 252
- Mareš, Fr. V. 119–126, 132, 133
- Margaritoff, M. 119
- Maris, perský biskup 289
- Masaryk, T. G. 11
- Mass, J. 294
- Mastal 46
- Matouš, evangelista 80, 140, 252

- Mattei, Lorenzo 276
Maver, Giov. 118
Mazlová, V. 120
Medini, M. 130
Menhart, O. 21, 27, 119
Meotský Bospor 265
Metoděj sv., arcibiskup moravský 14,
15, 19, 20, 22, 30, 31, 38, 41–43,
56, 72, 88, 90, 93, 95, 100, 103, 105,
114, 116, 158, 176, 201, 210, 216,
244, 247, 256, 259, 266, 272, 274,
277
Metoděj sv., patriarcha cařihradský 302
Methodius: liber Sclavorum, qui dicitur
Methodius (v Duklj. letopise) 78
Meyvaert, P. 264
Měšek I., kníže polský 296
Michael archanděl 48, 49, 175
Michael III., císař byzantský 19, 20,
28, 249, 259, 272, 281, 283, 290,
303, 306
Miklas, H. 123
Miklošič, Fr. 261, 265, 294, 298
Mikuláš I., papež, sv. 77, 82, 90, 129,
272, 274, 282, 292, 293
Mikulčice 19
Milaš, N. 292
Milev, L. V. 119
Minčev, G. 123
Minčeva, A. 122, 138, 139
Minnse, E. H. 268
Mohamed 233, 234, 246, 262
Mohlberg, K. 52, 54, 55, 126, 147
Mojžiš 70, 116, 137, 157, 161, 184,
213, 232, 238–241, 244, 246, 278,
286, 297, 311
Moravané 284–285
Mosapurch viz Blatenský Hrad
Moszyński, L. 120, 132
Mošin, Vl. 122, 124
Mroček-Drozdovskij, F. M. 201
Muretov, S. 44, 49, 123
Mutimír (Montemer) 293
Nahtigal, R. 37, 44–46, 55, 79, 91,
112, 119, 120, 130, 132, 144, 146,
257, 271, 276, 299
Naum sv. 22, 23, 93, 158, 301
Naumow, A. E. 121
Nestor Soluňský (Neater) sv. 261
Nestorius 162, 164, 231, 262, 279, 289
Neuwirth, V. 13
Nevostrujev, K. I. 133
Niederle, L. 223
Nikeforos, patriarcha cařihradský 302
Nikifor, historik byzantský 188
Nikifor (Nicephorus) „dux“ 181, 187,
188
Nikoľskij, N. K. 64, 127, 188, 267, 275
Nikoľskij, K. T. 67
Nimčuk, V. V. 125
Nitsch, K. 118
Noe 239, 240, 243, 266, 278
Novotný, F. 207–209
Novotný, V. 271
Oakley, Th. P. 92, 132
Ofaz 162
Ohijenko, Iv. 40, 267
Ochrid 22
Olymp v Bithynii 19, 50, 102, 235,
263, 281, 290, 292, 310
Ondřej sv., apoštol 255, 275
Ondřej sv., arcibiskup krétský 45
Origenes 289
Orlov, M. J. 112
Orošakov, H. 203, 207, 212
Ostrogorsky, G. 202
Palamédes 28
Palacký, F. 11
Palauzov, S. N. 88, 301

- Pantelić, M. 123
 Panticapaeum 265
 Papastathis 131
 Parenti, S. 125
 Pastrnek, Fr. 31, 75, 97, 127, 158, 187,
 259, 261, 262, 264, 265, 268, 271, 274,
 275, 290, 291, 294, 295, 297, 298, 300
 Patmos (knihovna) 69
 Paulini, E. 132
 Pavel sv., apoštol 36, 52, 76, 114, 141,
 185, 214, 215, 252, 275, 279, 303,
 304, 307
 Pavel, biskup ankonský, legát papežský
 295
 Pavić, J. 158
 Pavlov, A. S. 76, 77, 91, 132, 222, 225
 Pečeněhové 265
 Peeters, P. 268
 Pekař, J. 300
 Penev, P. S. 121, 122
 Peršané 27, 252, 273
 Perwolf, J. 96, 109
 Petr sv., apoštol 45, 47, 48, 59, 76,
 175, 185, 254, 256, 275, 279, 281,
 282, 284, 293, 294, 296, 307
 Petronila sv. 254, 275
 Petrunie 46
 Plakidas (Eustach) sv. 229, 258
 Plöchl, W. M. 203
 Pogodin, M. R. 63, 118
 Pogorelov, V. 40, 118
 Pokorný, L. 52, 125
 Polách, O. 297
 Polocký, S. 67
 Polychron 281, 290, 292, 310
 Pont (Černé moře) 180, 186
 Popov, N. 133
 Popruženko, M. G. 109
 Poschmann, B. 126, 132, 222
 Prasek, V. 11
 Prěslav 22
 Procházka, Vl. 15, 131, 200–202, 205,
 206–211
 Prokopios sv. 182
 Pyrrhos, patriarcha cařihradský 280,
 289
 Rački, F. 294
 Radojičić, Dj. Sp. 134
 Rajkov, B. 158
 Rastic viz Rostislav
 Redin, J. K. 188
 Repp, F. 126
 Rešetar, M. 11, 121
 Rezanov, V. J. 128
 Ritig, Sv. 97
 Rohracher, A. 187
 Romaldъ 46
 Romanský, S. 109
 Rostislav 19, 20, 105, 107, 249, 250,
 268, 271, 281, 283, 294, 314
 Rozov, V. 118
 Rusové 263
 Řehoř I. Veliký sv., papež 48, 55, 84,
 125, 251, 273
 Řehoř III. 56
 Řehoř Naziánský sv. 20, 99, 101, 104,
 229, 258, 260, 262, 273, 279, 289,
 290, 302
 Řím 48, 50, 99, 103, 153, 156, 158,
 254, 256, 272, 274, 275, 276, 292,
 298, 304, 307, 313
 Sámarrá 262
 Samson 161, 309
 Samuel 215, 278
 Saracéni viz Agaréni
 Saturník, Th. 202, 206
 Sáva sv. srbský 78, 310
 Sáva sv., učedník slovanských apoštolů
 113, 158, 301

- Savinov, M. P. 128
 Sedmipočetníci sv. 158
 Semender u Derbentu 264
 Sergij Radoněžský sv. 258
 Sergios, patriarcha cařihradský 289
 Sergius 280
 Severjanov, S. 40, 119
 Schaeken, J. 125
 Schmid, H. F. 75, 130
 Schmitz, H. J. 90, 91, 132, 222
 Schnitter, M. 123
 Sievers, Ed. 51
 Silvester I., papež 279
 Simonides 28
 Sinaj 40, 43, 56, 122, 125
 Sinogowitz, B. 200, 202, 204
 Slavova, T. 123
 Smirnov, S. I. 132
 Srēm (Sirmium) 56
 Snopek, Fr. 97, 118, 270
 Sobolevskij, A. J. 83, 84, 90, 125, 267
 Solovjev, A. 78, 130
 Solomon, kněz v Chersonu 182
 Soluň 21, 50, 56, 96, 160, 161, 163,
 164, 227, 257, 290, 308
 Sozont sv. 184
 Spulber, A. 200, 202–204, 208, 209, 211
 Sreznevskij, I. I. 35, 43, 45–47, 73,
 85, 123, 128, 130, 146, 164, 188,
 207, 290
 Stanislav, J. 131
 Stefan Permský sv. 267
 Stojan, A. C. 12
 Strojev, P. 85
 Strossmayer, J. J. 11, 276
 Strymon, byzantská klisura v Makedo-
 nii 88
 Sugdové 252, 273
 Suvorov, N. S. 83, 90, 91, 131, 132,
 204, 222, 225
 Svane, G. 133
 Svatopluk I. 19, 51, 78, 95, 103, 105,
 106, 268, 281, 283, 285, 294–297,
 300, 314
 Symeon, car bulharský 22, 23, 94
 Symmachos 28
 Syrku, P. A. 45, 49, 49, 123
 Syřané 252, 273
 Šafařík, P. J. 63, 96, 97, 270, 298, 301
 Šachmatov, A. A. 109, 293
 Šalomoun 161, 162, 230, 244, 248,
 249, 259, 268, 278, 303, 309
 Ščapov, J. N. 128–131
 Ščepkin, V. 34, 121
 Šestakov, S. R. 187, 188, 267
 Ševčenko, I. 268
 Štefanić, V. 122
 Šišić, F. 130
 Štěpán V., papež 103
 Štěpán VI., papež 300
 Tadin, M. 186, 260, 265, 274, 275, 276,
 292
 Tachiaos, A. E. 118
 Täpkova-Zaimova, V. 119
 Tarchnišvili, M. 49, 124
 Tarnanidis, I. C. 122, 123, 125
 Taube, M. 268
 Teodorov-Balan, A. 66, 67, 97, 109,
 110, 114, 130, 132, 158, 263
 Teplá, klášter premonstrátský v Čechách
 57, 174
 Theissen, U. 123
 Theodor Abú Quarra (Abucara) 262
 Theodor Canterburský 89
 Theodor Faranský 280
 Theodor z Mopsuestie 289
 Theodora, císařovna byzantská 259, 262,
 263, 306
 Theodora, manželka Justiniána II. 263
 Theodoret z Cyru (Kyrrhos) 40, 289
 Theodosius, císař byzantský 56, 279,
 282

- Theodosios I., patriarcha cařihradský 292
- Theofanes Graptos 70, 133
- Theofan, historik byzantský 188
- Theofil, císař byzantský 88, 303, 306
- Theoktist, logothet 19, 99, 101, 259, 260, 263, 290
- Theofylaktos 103
- Tichomirov, M. N. 85, 87, 132, 199, 205–207, 209, 211, 212, 224
- Tivercové 273
- Tkadlčík, V. 119, 123, 274, 292, 301
- Tomšič, F. 97, 187
- Toporov, V. N. 144
- Trifonov, J. 65, 66, 67, 127
- Troicki, S. 74, 75, 77, 87, 129, 208, 210, 211
- Trost, P. 121
- Trubetzkoi, N. 258
- Tunickij, L. N. 261, 302
- Tursi 252, 273
- Uhří (Madaří) 265
- Undol'skij, V. M. 179
- Uspenskij, P. 43, 45, 49
- Ušakov, V. J. 129
- Ušeničnik, Fr. 54, 126
- Úzké moře (Bospor Thrácký) 231, 260
- Vaillant, A. 35, 37, 58, 79, 80, 122, 130, 138, 139, 264, 271, 289, 293, 298
- Vajs, J. 12, 13, 33, 34, 37, 40, 42, 48, 119, 120, 121, 123, 264, 297
- Vasilevskij, V. 202
- Vašica, F. 11
- Vavřínek, Vl. 98, 130, 258, 260, 261, 272, 275, 276, 293, 295, 300
- Večerka, R. 125, 132, 134, 222, 223, 224, 306
- Velčeva, B. 119
- Velehrad 19
- Velká Morava 19, 23, 298
- Venjamin, dominikán 41
- Vigilius, papež 279, 289
- Viktorov, A. E. 63, 64
- Virgilius (Feirgil), biskup salcburský 271
- Visla 285, 296
- Vít sv. 95, 96
- Vladimir I., kníže ruský 206
- Vladislav Gramatik 110, 115, 134
- Vodník, B. 124
- Vondrák, V. 11, 44, 58, 59, 79, 92, 94, 96, 113, 116, 126, 130, 132, 222, 223, 224–226, 261, 299
- Voronov, A. 261
- Vostokov, A. Chr. 290
- Vrana, J. 125
- Vratislav Pomořský 206
- Vyskočil, R. 225
- Wasserschleben, F. W. H. 90, 132
- Weingart, M. 35, 44, 53, 60, 115, 126, 127, 147, 179, 265, 272
- Wiching 103, 295, 297, 300, 301
- Wijk, N. van 65, 79, 130, 299
- Wilpert, J. 276
- Wulfila (Ulfila) 34, 264
- Zachariáš, papež 271
- Zachariae a Lingenthal 202, 203
- Zambria 153
- Zhishman, J. 211
- Zigel', F. F. 75, 88
- Zisterer 129
- Zlatarski, V. 74, 129, 133, 270, 294
- Zonar (Zinar) J. 78
- Žid římský 255
- Židé 27, 100, 101, 155, 236, 240, 241, 244, 245, 255, 266, 267, 281, 313, 316
- Žukovskaja, L. P. 121

- abecední modlitba* (akrostich) Konstantina Bulharského 37, 94
adhortace biskupa ku pokání – Frizinská památka 60–63, 175–178
adhortace Metodějova ke knížatům–soudcům 78, 204, 206, 213
akrostich v liturgickém kánonu 94
alegorický a symbolický význam v bibli 36
anafora název pro byzantský mešní kánon 48
apostolik – římský papež 254, 274
Apoštol – knihy Nového zákona kromě evangelií 38, 39
aprakos – výbor čtení evangelních neboli evangeliář 32 aj.
archiv z doby Metodějovy a Svatoplukovy 95
Assemanův evangeliář 22, 270
astrologie 27
azyl církevní v chrámu 195, 207
- basilika Liberiana* 274
basilika Santa Maria Maggiore 274
Besedy papeže Řehoře Velikého 125
bible Gennadiova 41
bible: překlad staroslověnský 38
- bogorodičen*, řec. theotokion – hymnus k Bohorodičce v kánonu písňovém 157
bohemismy v Kyjevských listech 51
bula „Industriae tuae“ (880) 51, 94, 104, 273, 297
byzantinizace
 — v slovanské liturgii Petrově 44, 53
 — v Kyjevských listech 54, 148
byzantské vlivy v organizaci církve na Moravě 81
- causae criminales* 57
četa – drobná mince 220
Collectio 87 capitulorum 77
cyrilice neboli cyrilské písmo 22, 94
Cyrilova teologická škola 61
- čarování* 27
číselná soustava hlaholice a cyrilice 22
- drugarij* – druhá hodnost pod stratégem 257
- ekdikos* – mstitel 207
Ekloga – byzantský zákoník 15, 83, 88, 116, 199, 202

- epiklese* v mešní liturgii byzantské 45
epitimie – půst, pokání 81
 éra byzantská a alexandrijská 120
etnologický typ řeckoslovanský 118
eufonické prvky v Proglasu 38
Euchologium sinajské 22, 44, 112, 132, 149, 222, 276
evangeliáře staroslověnské 32–34
- fonetický systém* řecký v okolí Soluně 118
Frizinské památky 51, 55, 58, 60, 84, 175, 179
- Glagolita Clozův* 78
Glosy svatojímramské 74
gradъ, řec. politeia, ius civitatis, občanské právo 208
gruzinský překlad liturgie Petrovy 49
- hádání* proti Židům a Chazarům 20
historie
 — chilendarská 49
 — všeobecných sněmů církevních 76
hlaholice neboli hlaholské písmo 21
hymnus Monogenés – Jedinorodnyj v liturgii Chrysostomově 148
hymny na svátek
 — Cyrila Filosofova 151–159
 — Dimitrije Soluňského 160–164
- Chaldeové* v „pečním“ obřadu 68
cheirokopie – trest useknutí ruky 209
Chersonská legenda, její hlaholský originál 63, 69, 144
chersonské chrámy, jejich lokalizace 188
Chilandar, srbský klášter na Athose 49
chrám sv. Klimenta v Římě 307, 314
chvalořeč
 — o sv. Konstantinu Cyrilovi 94, 303
- o sv. Cyrilu a Metoději 109–117, 259, 262, 308
- ideologie* českého cyrilometodějství 55
impotentia diabolica 212
iopatorský blud 286, 297
irmos (heirmos) v písňovém kánonu 157
- Jefremovská kormčička* 73, 77
jery (polohlásky) a jejich zánik 31
Joasafovský rukopis slovanského překladu Scholastikovy Synagogy 73, 86, 91
- kánon církevní* 28
 — chalcedonský 77
 — trullský 161, 204, 206, 216
kánon liturgický
 — o sv. Konstantinu-Cyrilu 94, 152–156
 — o sv. Dimitriji 93, 116
 — o sv. Metoději 94
kánon mešní liturgie Petrovy v Charvátsku 53
kanonické hodinky 157
kanonistické „šalomounství“ Metodějovo 210
klášter sv. Praxedy v Římě 274
kleveta – proces trestní, žaloba přednesená osobou poškozenou 201
koleda u Slovanů 219
kommutace v penitenciálech 91
kondak, hymnus po 3. písni kánonu 70
kouzelnictví 27
kritéria pro rekonstrukci staroslověnského překladu evangelií 34
Kyjevské listy 21, 30, 45, 48, 51, 147
 — byzantinizace Kyjev. listů 54
 — rytmicko-melodická stránka Kyjev. listů 52

- legenda*
— Gumpoldova v slov. překladě 65, 125, 179
— Chersonská 69, 180, 265
— Italská neboli Římská 64
— Moravská o sv. Cyrilu a Metoději 64
legenda svatováclavské latinské 95
- lékařství* 27
- libelli missae* 52, 53
- Liber sacramentorum anni circuli* 52
- libozvučnost* staroslověnštiny 31
- list císaře Michaela III. Rostislavovi* 20, 249
- literární škola*
— ochridská 93
— přěslavská 22
— velkomoravská 31, 95–97
- litra* zlata, mince 205
- liturgie*
— Basiliova a Chrysostomova 53, 112
— Jakubova 50
— Petrova 47, 53, 56, 203
- liturgická* samostatná tvořivost v Kyjevských listech 55
- manželská* překážka duchovního přibuzenství 83, 204
- mathematicus*, význam tohoto termínu 225
- metoda* evangelních překladů Konstantina-Cyrila 36, 66
- metricko-melodická* struktura Kyjevských listů 52
- města* chazarská 155
- místo* pohřbu Metodějova 302
- modalismus* Sabeliův 297
- modlitba* při svlékání rouch bohoslužebných 45
- monotheismus* 289
- moravský původ* církevněslovanských textů 83
- národnost* sv. Cyrila a Metoděje 118
- nestoriánský* překlad evangelia 36
- neumy* v Kyjevských listech 51, 93
- nápis* na čiši Šalomounově 259
- nomokánon*: překlad Metodějův 72, 88
- oběti* pohanské na studnách 315
- oblast* – řec. eparchia, paroikia 294
- Odpovědi* alexandr. patriarchy Timothea 76
- ordo* poenitentiae viz zpovědní řád
- ostatky* sv. Konstantina-Cyrila 276
- otázka* Filioque 297
- otrokářství* na Velké Moravě 272
- Pandekta* Antiochova 67
- panonismy* v staroslověnských textech 33
- panychida* 184
- „*papistické*“ *scholion* k 28. kánonu chalcedonskému 76
- parimejnik* 38
- pascha* doba podle jarního úplňku 46
- paterik* 299
- pecní obřad* s průvody 67, 188
- penitenciály*
— Merseburský 89
— staroslověnský 76, 91
— staročeský 224
— význam pro kulturní dějiny 92
- pokuta* (rus. prodaža) 205
- postní kánon* liturgický 45
- postržižiny* mnišské 113
- právní odkaz* cyrilometodějský 72
- právní památky* velkomoravské 15, 72, 191
- právnícká odbornost* Metodějova 78
- praxapoštol* – výbor perikop z Apoštola, tj. z knih Nového zákona kromě evangelií 39
- prěděľь*, řec. enoria, hyperorion 294

- primát papežův* 74
- právní* – proces civilní 201
- Proglas*, předzpěv k slov. čtvero-
evangelii 37, 71, 116
- proskomidie* v byzantské liturgii 44
- Předmluva* k slovanskému překladu
evangeliáře 35, 137
- Předzpěv* k slovanskému překladu
čtveroevangelií 140
- překlad* Starého zákona 298
- přenesení* ostatků Klimenta Římského
63
- přísežník* 201
- Pseudo-Bonifáciový* kánony
penitenciální 91, 92
- půst* „o chlebě a vodě“ 83, 223
- půst* ve významu pokání, epitimie 203,
216
- původní tvorba* literární na Velké
Moravě 14
- redempce* v penitenciálech 92
- reconciliace* – rozhršení 57
- rekonstrukce* staroslověnského tetra-
evangelií 33
- rétorika* staroslověnská 79
- rhinokopie* – uřezání nosu jako trest
83, 204
- rotundy* římské sv. Petronily a sv. Ondřeje
275
- rozlukový zákon* v Zakonu sudném 86
- Rožmberská kniha* 75
- Rumjancevský* neboli Ustůžský rukopis
slovanského překladu Scholastikovy
Synagogy 73, 77, 86, 91
- sakramentář* padovské kapitulní
knihovny 48, 52
- Savvina kniha* 211, 270
- schima*, *schimnik* (skima, skimnik),
vyšší stupeň mnišství 276
- Scholastikův nomokánon* zvaný Syna-
gogé, viz Synagoga Scholastikova
skoropis, *skoropisec* viz tachygrafie,
tachygraf
- slovanská liturgie* před moravskou misíí
21
- slovinská redakce* církevní slovanštiny
60
- služba* (officium) sv. Konstantina-Cyrila
158
- služebník* – liturgická kniha obsahující
mešní obřad byzantský 43, 46
- soudy* smíšené 81
- starohornoněmecké*
— modlitby a formule 45
— pravopis ve Frizinských památkách
60
— vlivy na staroslov. terminologii
náboženskou 30
— vlivy v Zakonu sudném 83
- staroslověňština* jako velkomoravský
jazyk literární 14, 15
- stljaz* (стелець) mince 194, 196, 204,
208
- strižьnikъ* – klerik 295
- stupně kajčnické* 83, 203, 206
- Supraslský* rukopis 114
- svátek* praotců Abrahama, Izáka
a Jáкова 67
- svatojímramská* modlitba 57, 61
- svěcení vody* sv. ostatky 185
- svědkové* soudní 83
- symboly* víry v rkp. Ustůžském 76
- Synagoga* Scholastikova – sbírka církev-
ních kánonů 15, 72, 73, 76, 77
- synodní* právo mohanských a rednických
Slovanů 84
- Syntagma* o 14ti titulech – sbírka církev-
ních kánonů 73, 77
- synteknos*, řec. termín – matka kmotřence
nebo kmotřenky 204

- šepty* – proces trestní, v němž je žaloba přednesena osobou třetí 201
- tachygrafové* – „skoropisci“, rychlopisci 41, 93, 259
- tajnaja služba* – mše 125, 146
- tetra* – tetraevangelia
— Dobromirovo 23
— Mariinské a Zografské 32
- Tractatus apogeticus* – Speculum sapientiae 267
- traktát* o výsadách cařihradského patriarchátu 76
- trěbník* – rituál 44, 57, 91
- Triody* 41
- trojjazyčníci* 152, 155, 255, 271, 272, 282, 292, 304, 313
- typik* – bohoslužebný řád cařihradského patriarchy Filothea 44, 69
- „učitel“ – titul apoštolského misionáře nebo legáta 257, 292
- Uspenský* rukopis ŽM 95, 109
- ustav* velkokníž. Jaroslava 87
- Ustúžský* rkp. viz Rumjancevský rkp.
- velehradské* literární středisko 31
- verš* *sylobický*
— v Proglasu 38
— v modlitbách Sinajských zlomků 47
- volný překlad* v Kyjev. listech 54, 55
- vrěmě* ve významu „nečistý skutek“ 80, 216
- výbor* z Mojžišského práva (Izbranije) 79
- výsady* cařihradského patriarchátu 76
- въсѣдѣ* – sv. přijímání 223
- xerofagie* – požívání suchých pokrmů 222
- základní idea* sv. Konstantina-Cyrila – hledání ztracených výsad Adamových 59, 230, 239, 262, 263
- Zakon sudnyj ljudem* 15
— jeho původ:
teorie bulharská 72, 82, 83
velkomoravská 78, 81
makedonská 87
— otázka autora 79, 80
— text s komentářem 191–212
- Zapovědi* apoštolů Petra a Pavla 76
- Zapovědi sv. otců* viz Penitenciál staroslověnský
- zdravice* (přípitek) ke cti sv. Michaela 179
- zlomky*
— hymnu o sv. Klimentu v legendě Chersonské 65
— Sinajské 43, 48, 145
— Vídeňské listy 51, 53, 56
— zl. Hilferdingův Konst.-Cyrilovy Předmluvy k překladu evangeliáře 35, 137, 138
- zповѣд'* kamenná 173
- zповѣdní formule* (katecheze)
viz Frizinské památky I. a III.
- zповѣdní řád* Euchologia Sinajského 44, 57, 94, 165, 260
- žaltář* *staroslověnský*
— jeho vliv na spisovný jazyk velkomoravský 40
— komentovaný Čudovský a Boloňský 40
— řecká předloha Lukianovská 40
— Sinajský 22
- Život*
— Konstantinův 95, 227
— sv. Konstantina-Cyrila a Metoděje 98–109, 227–302
- župan* 192, 208

JOSEF VAŠICA
Literární
památky
❖ epochy ❖
velkomoravské
863 — 885

Edice Kulturní historie

Staroslověnské texty přeložil Josef Vašica
K vydání připravila, poznámky a bibliografii doplnila Zoe Hauptová
Studii o Životech Konstantina a Metoděje (s. 98–109)
a doslov (s. 333–340) napsal Vladimír Vavřínek
Typografie Zdeněk Stejskal
Odpovědná redaktorka Radka Fialová
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o., roku 2014
jako svou 1263. publikaci. Třetí, opravené vydání. Stran 368
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Doporučená cena 348 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-217-0